

A KAPITALIZMUSRÓL VALÓ GONDOLKODÁS JELLEMZŐI NAPJAINKBAN

Varga Lilla

Bevezetés

Az utóbbi öt évben megszorodott a kapitalizmussal foglalkozó írások, tanulmányok száma. Ennek oka főképp persze az, hogy a kapitalizmus időszakában élünk, de a rendszer fenntarthatóságának kérdése, a különböző negatív jelenségekkel való összepárosítása a kapitalizmusnak, sőt, maga a fogalom használatának megkérdőjelezése is bekerült e téma kiterjedési körébe, így azt mondhatjuk: a cikkek témájukat tekintve széles spektrumon mozognak, alapvetően azonban megkérdőjelező, kritikus hangnemben íródtak. Tanulmányom célja az, hogy néhány publikáció beidézésével bemutassam az utóbbi öt évben megjelent írások közül a kapitalizmusról való gondolkodás egyes aspektusait, rávilágítva arra, hogy a kapitalizmus kritikája napjainkban létező és központi jelenséggé vált. Céлом továbbá az, hogy a feldolgozott írásokat tételesen felsorolva ismertessem a témáról való jelenlegi közgondolkodás néhány lehetséges irányát, ezzel próbálva egységesíteni az egyébként sokoldalúnak, színesnek, ámde épp ezen tulajdonságok miatt általam rendezetlennek és átláthatatlannak tartott publikációk halmazát. (Az utóbbi kijelentéssel nem negatív véleménynyilvánítás volt a céloom, hanem az arra való utalás, hogy a téma közkelettsége miatt rengeteg anyag áll rendelkezésre, amelyek száma az aktualitás miatt csak bővülni fog majd: ez pedig inkább pozitívnak nevezhető az információáramlás szempontjából). A szó szoros értelmében vett „eredményt” éppen ezért nem ígérhetek, csupán egy összegző, rendszerező jellegű gyűjtést, ami azonban hasznos lehet a terület feltérképezése végett.

Kulcsszavak: kapitalizmus, fogalommeghatározás

A kapitalizmus, mint fogalom

A legérdekesebb talán azzal kezdeni, hogy mi az a 'kapitalizmus', azaz: hogy mit értettek alatta, hogyan használták ezt a fogalmat az emberek régen, s milyen értelemben beszélhetünk róla most. A fogalom ugyanis nem állandó jellegű, az évek során folyamatosan változott, illetve kibővült a jelentésköre. Werner Sorbart, egy jelentős német nemzetgazdaságtanúdos 1922-ben tartott előadása során alapvetően a gazdaság témakörébe tartozó fogalomként használta a fogalmat, a szocializmussal szembeállítva azt. „Kapitalista módon gazdálkodni, ami elsősorban a szellemét illeti, azt jelenti, hogy nyereségre törekvés szempontjából, a kereseti elvuralma alatt gazdálkodni. Kapitalista módon gazdálkodni nem azt jelenti, tárgyjavakat hozni létre, hanem azt jelenti, árukat, csereértékeket hozni létre, még pedig nem valamely természetes szükséglet fedezése, hanem nyereség szerzése céljából. Nagy tévedés azt hinni, hogy a kapitalista gazdálkodásban azért csinálnak cipőt, hogy hordják. (Derűltég.) A kapitalista gazdálkodásban azért csinálnak cipőt, hogy pénzt keressenek általa, s a kapitalista világban minden ezért a célért s csakis ezért a célért készül. (Derűltég.)” [Sombart 1922, 9. o.]. Azonban már Sorbart is felismeri, hogy a kapitalizmus és a szocializmus túlmutat a gazdaság szűkebb köreire: „a két gazdálkodási rendszer ellentéte mögött ugyanis egy mélyebb, egy másik ellentét van:

két világnézet ellentéte vagy — ha egy kissé szűkebben akarom magamat kifejezni — két elvileg különböző felfogás a társadalom alakulásáról általában, arról a módról, amint az embereknek társadalmi életüket be kell rendezniük, nemcsak ami a gazdasági intézkedéseket illeti, hanem ami a társadalom egész struktúrájára vonatkozik.” [Sombart 1922,13. o.]. A német tudós a kapitalizmus központi elveként a hatalmi elvet nevezi meg, az „erősebb elvét”, melynek lényege, hogy a természet törvényei szerint az „győz a versenyben”, aki erősebb. Ezt az alapvetően marxista fogalom meghatározást használta Max Weber is, aki nagymértékben hozzájárult a fogalom elterjesztéséhez. Ezt a megállapítást már Szalai Miklós teszi meg, aki a továbbiakban ismertetni kívánt cikk magyarra fordítója. A cikkben Jürgen Kocka végigköveti a kapitalizmus fogalmának változásait napjainkig, ami a téma szempontjából érdekes olvasmány lehet. A kutató a kapitalizmus fogalomtörténetének egyik kulcsmozzanataként látja a 2008-as évet, amikor is „recesszió” következett be. „A recesszió oda vezetett, hogy újból megkérdőjeleződött a tőkés piacok önszabályozó képességébe vetett hit, s új, a piacok újraszabályozására irányuló javaslatok bukkantak fel – ám egyszersmind újrakezdődött a tudományos érdeklődés is a „kapitalizmus” terminus iránt.” [Kocka 2017]. A fogalmak szétartását észrevéve, maga is igyekszik körülhatárolni a kifejezést, működő definíciót létrehozni, amelyet javaslata szerint „modellként”, „ideáltípusként” kell fölfognunk, tudva, hogy az nem felelhet meg teljes mértékben a történelmi valóságnak. Mindezek után kérdés, hogy ha ennyire nehezen körvonalazható fogalomról beszélhetünk a fogalom kapcsán, akkor tulajdonképpen mit is jelent az, hogy a kapitalizmus korszakában élünk, vagyis ki mit ért alatta? Az írás tanulsága véleményem szerintem éppen abban áll, hogy rámutat, egy egységes definíció elengedhetetlen ahhoz, hogy bizonyos jelenségekről érdemben kommunikálhassunk, illetve fontos tisztázni, az adott kontextusban milyen értelemben használjuk a fogalmat.

A szó történeti kontextusával azonban itt nem foglalkozunk tovább, hiszen erről – az előbb említett mellett – számtalan áttekintő jellegű írás született (Szalai Miklós például több szöveget is lefordított a témával kapcsolatban). Az eddigiekből viszont azt hiszem, kiderülhetett, hogy koránt sincs olyan egyszerű dolgunk, ha a fogalom tisztázására törekszünk, hiszen a szó jelentése a történetiségbe ágyazva egyre árnyalódik, különböző jelentésrétegek rakódnak rá. S most vizsgáljuk meg, napjainkban milyen területek karolták föl a témát, hiszen ezzel is rálátást nyerhetünk, milyen sokféle területbe begyűrűzött a kapitalizmusról való beszéd.

A kapitalizmusról való beszéd néhány aspektusa

Filmvilág, kultúra

„Healthcare professional (egészségügyi szakértő) – így definiálja magát az a hivatalnok, aki előre kidolgozott kérdőív alapján az orvos helyett a főhős munkára való alkalmasságát méri fel és dönti el a film legelső, főcím alatt hallgatható jelenetében. A megnevezés mindent elárul arról a társadalmi és gazdaság berendezkedésről, amely az Egyesült Királyságban (és egyre több helyen) a közszolgáltatások privatizálásához, a menedzserközpontú szemlélethez és a hatékonyság mindenek felett való fetiszizálásához – és mindezeket keresztül a társadalom szétzilálásához vezetett.” [Gyenge 2017]. Ezekkel a szavakkal kezdődik Gyenge Zsolt *A halál oka: kapitalizmus* című filmkritikája, amelyben az *Én, Daniel Blake* című, 2016-ban megjelent filmet elemzi. A filmben egy ember viszontagságain keresztül pillanthatunk rá a kapitalizmus működésére. A film egyik rendezője, Ken

Loach szerint „nem az emberekkel van baj, hanem a rendszerrel, amely még a jóindulatú munkatársat sem engedi segíteni. Abban a rendszerben, amelyben a kapitalizmus profitorientált szemlélete még a közszolgáltatások világát is eluralja, senkinek nincs esélye, akinek az állapota vagy munkahelyének az iparága egy pillanatra is meginog, vagy aki születésének ideje vagy helye miatt lemarad a legtrendibb fejlesztések használatában.” [Gyenge 2017]. Vagyis a film kapitalizmus fő fogyatékoságaként azt a kiszolgáltatottságot látja, amit az az emberekre jelent. A negatív karakterjegyek közül kiemelésre kerül továbbá az a személytelenség, amely alapvetően hozzátartozik a kapitalizmus világához, hiszen a nagy cégek hálózatában az egyes személyek identitása elenyészik, az ember pótolhatóvá, kicserélhetővé válik. Mindez a társadalmi viszonyokra nézve súlyos problémát jelenthet, a társas viszonyok ellaposodásához, meglazulásához vezet, a kapcsolatok hiánya pedig csak fokozza az ember kiszolgáltatottságát (ördögi kör).

A filmben – és a kritikában – is helyet kap egy másik aspektus, a generációk kérdése az új világ berendezkedése kapcsán, amely szintén fontos és érzékeny téma napjainkban. Nem mintha eddig nem lett volna ott a szakadék a mindenkori régi és új generációk között, de talán nem véletlen, hogy mostanság központi kérdéssé vált ezen generációk közötti kapcsolat, főképp negatív viszonylatban: például a meg nem értésre, feszültségekre való tekintettel. A filmben kitüntetett figyelmet kap az a bizonyos új, médián felnevelkedett generáció, amelyet találó szavakkal ír le az interjú. „Loach azonban nem csak a rendszert, az uralkodó osztályt, a nagytőkéseket állítja pellengérré, hanem azt a fiatal, magát liberálisnak, kozmopolitának és akár szociálisan érzékenynek valló, airbnb-t és ubert éltető magasan képzett középosztályt is, ami úgy gondolja, az ideális világ az, ahol mindent el lehet intézni a Starbucks-ban ülve egy Macbook-ról. Bár szinte meg sem jelenik, erről a generációról és rétegről is szól ez a film, amelyik magától értetődőnek veszi az okostelefont, a szinkronizált dropbox felhőt és az instagram-fiókot, és amelyik úgy gondolja, végleg és önhibájából maradt le a korszellemtől az, aki nem tudja ezeket anyanyelvi szinten kezelni. Pontosan ez a magát toleránsnak és felvilágosultnak gondoló, jól képzett réteg az, amelyik a kreatív ipar és az önmegvalósítás búvászavai mögé bújva feledkezett el a környező világról, és döbbsen meg teljesen a Brexit vagy a Trump győzelmeiket látva.” [Gyenge 2017]. Ez a réteg jelenik meg egyébként José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című könyvében, amely jellegéről már egy, a könyvről írott rövid ismertetésben is olvashatunk: „Ortega szerint 'Európa erkölcs nélkül maradt', mert a tömegember vette át az uralmat, amely 'semmilyen erkölcsnek nem akarja alávetni magát'. A fogyasztói társadalom első víziója ez, amelyben a 'tömeg a kultúra, a civilizáció alkotta helyet foglalja el'. A 20. századi Európa – vallja a spanyol filozófus radikálisan arisztokrata történelemszemlélettel – a régi, az értékekre építő liberális demokrácia helyett a tömegek hiperdemokráciája lett, benne jövőkép nélküli, a technika barbár imádatát, használatát célzó, ám a lényegi tudást, az alkotó értékeket nem ismerő társadalmak jelentek meg.” [Legeza].

Érdekes, hogy miközben a fogyasztói társadalom koráról beszélünk, ahol az információk áradása már-már nyomasztóan túlzó méreteket öltött, aközben mégis tájékoztatatlanságról, szűkkörűségről beszél a film a fiatal generáció kapcsán. Elgondolkodhatunk azon (a film célja talán éppen ez az elgondolkodtatás), hogy a kapitalizmus célja vajon nem éppen az-e, hogy minél több és lehetőleg egymással ellentétes információk kibocsátása révén elérje azt, hogy képtelenek legyünk az információk között érdemben válogatni, s végül mégiscsak úgy gondolkodjunk (ebből fakadóan pedig úgy cselekedjünk), ahogyan azt a rendszer elvárja tőlünk. Ezzel a továbbvitt gondolatmenettel valójában persze nem összeesküvés-elméletek gyártása a

céлом (hiszen ez is csak egy lenne azok közül a számtalan elmélet közül, amelyek közül céljainknak és érzületeinknek megfelelően nyugodtan válogathatunk manapság); sokkal inkább arra szeretnék rámutatni, hogy a kapitalizmus társadalomra – és ezáltal az egyes emberekre – gyakorolt hatása egyáltalán nem elhanyagolható; így a kapitalizmus kapcsán egy társadalmi kontextusra, beágyazottságra is gondolnunk kell.

A filmuniverzumon belül maradván ismertetnék egy másik cikket is, amely a hollywoodi filmekben belül mutatja be a kapitalizmus és a fogyasztói társadalom kritikáját. A bevezetőben Benke egy szerzőpárost említ. „Adorno és Horkheimer szerint a tömegtársadalmakban a szabvány fogalma a meghatározó. A fogyasztók számára teremtett, szükségesnek beállított árucikkek pontosan megtervezett, egységesített, sematikus termékek, melyek leképezik a kultúrípárt fenntartók társadalomról alkotott, szabványosított emberképét. A szerzők a művészetek válságáról beszélnek, minthogy a kultúrípárt a műalkotást is árucikké redukálja, így az operett, a rádió és a filmipar is a szabványalapú, kiszámított, jól bejáratott sablonok szerint működő kultúra része.” [Benke 2015, 6. o.]. A szerzők „kultúra” alatt itt ugyan főleg a filmkultúrát értik, hiszen ezen tárgykörön belül mozog az írás, de nem árt kihangsúlyozni, hogy a műalkotások árucikké redukálása szinte minden kulturális jellegű területen belül megtalálható, leegyszerűsítve (hiszen mindnyájan ismerjük ezt a napjainkra közhellyé váló igazságot): ma már mindent el lehet adni. A szabványosítás pedig megint csak arra mutat rá, hogy a forgalmazók célja és érdeke egy homogén, egységesített társadalom létrehozása, ugyanis egy egységes ízlés esetén több ugyanolyan termék eladhatóvá válik. Valószínűleg szabvány tekintetében itt nem a forma-, szín stb. gazdagság vetendő el, azt igazán nem állíthatjuk, hogy ne bővelkedne az árupiac minden funkciót nélkülöző, de „különleges”, „egyedi” alkotásokban. De a multifunkcionális árucikkek, és a „trendi” termékek hipnózisra létező jelenség, a csavar éppen abban áll, hogy ez a trendiség változik szinte napról napra, óráról órára, a termékek idő- és értékállása válik pillanatnyi jellegűvé. A filmek, könyvek világán belül pedig éppen azáltal lesz valami sikeres, hogy felismeri a pillanatnyi közhangulatot, hogy nem eredeti, érdekes, megfektendő akar lenni, hanem bevált, megjósolható, közérthető, s lehetőleg már eleve sikertermékekhez kötődő (feltételezve a sikert követő sikert): „A filmszakma emberei bizalmatlanul tekintenek minden kéziratra, amelynek nem egy bestseller szolgál már megnyugtató alappal.” [Benke 2015, 6. o.]. Benke állítása azonban az, hogy azok a hollywoodi filmek, amelyek a kapitalizmusra vonatkozó kritikát is tartalmaznak, éppen ezeknek a sablonoknak a kiforgatásával teszik meg ezt, egyfajta parodisztikus jelleget kölcsönözve a filmeknek. Benke ezek után Marx elgondolását igyekszik a kapitalizmus kizsákmányoló jellegével kapcsolatban, majd Adorno-t, Horkheimert, Marcuse-t és Altussert említi meg, e tézisek huszadik századi (finomított módon történő) továbbvivőjeként: „kiindulási alapjuk, hogy a termelésben résztvevőket az apparátus és képviselői fals valóságképpel (ideológiákkal) tartják kordában. Az embert szabványosítják, egydimenzióssá degradálják, hamis szükségleteket kreálnak számukra, és ezeket szabványosított termékekkel elégítik ki. Miként Adorno és Horkheimer fogalmaz, az egyéniség eltűnik a művészetből, mint árucikkéből, és a fogyasztóból is, akit a hatalom, a kultúrípárt a szórakoztatás, mint hamis illúzióvilág megteremtése révén kontrollál, és győz meg arról, hogy folytassa addigi életét, és ne lázadjon.” [Benke 2015, 9. o.]. Érdekes, de ezen véleményem által a kultúra terjesztése, visszafogása kapcsán is érzékelhetjük a körszerűséget, amennyiben az átadott információk olyan világgépet oltanak bele az emberekbe, amelyek éppen ezen információk érvényességét, szavahihetőségét hirdetik. A hamis kép fenntartása

érdekében az esetlegesen jelentkező kritikát pedig a hatalom igyekszik – különböző eszközökkel – ellehetetleníteni: „A lenyűgöző technikai teljesítmények és az emelkedő életszínvonal mögött túltermelés, pazarlás és fals szükségletek teremtése húzódik meg. A technikai fejlődésre alapozó hatalom az ellenállást és rendszerkritikát úgy bénítja meg, hogy irracionálisnak bélyegezi az ellene támadókat.” [Benke 2015, 10. o.]

A publikáció ugyan nem mond áttörő újdonságokat, de bemutatja a kapitalizmusnak a kultúrával való alapvető kapcsolatát, érdekeit, és azt a törekvését, hogy az nemcsak a kultúra világát, de a kultúrán keresztül az emberek minél nagyobb részének gondolkodásmódját, világlátását is uralma alá hajtja.

Mentális betegségek

„Az Egyesült Királyságban négyből egy felnőttet diagnosztizáltak valamilyen mentális betegséggel, és négymillió ember szed antidepresszánsokat” – derül ki Rod Tweedy írásából, aki a továbbiakban a társadalmi meghatározottság szerepét hangsúlyozza az ilyen jellegű betegségek kialakulásában. [Tweedy 2017, 143. o.]. Tweedy egy pszichoterapeuta szavaira hivatkozik, akinek véleménye szerint „a pszichológiai és társadalmi tényezők sokak számára a szenvedés legfontosabb okai közé tartoznak, sőt, egyenesen a fő okok. A szegénység, a relatív egyenlőtlenségek, a fajgyűlölet és a szexizmus által jelentett fenyegetettség, a kataklizma-szerű társadalmi változások, a versenyelvű kultúra: ezek mindegyike növeli a mentális problémák valószínűségét.” [Tweedy 2017, 144. o.]. A politikusok, kormányok és gyógyszeriparok pedig ahelyett, hogy kísérletet tennének ennek orvoslására, inkább eliminálják ezeket a problémákat, és ha végeznek is kutatásokat, „a szorongás környezeti okai helyett a genetikai hátteret vagy fizikai biomarkereket próbálnak azonosítani”. [Tweedy 2017, 144. o.]

A szerző a bevezetés után konkrétan is megnevezi a kapitalizmust, mintegy a problémaforrás gyújtópontjába helyezve azt: „A különböző kommentátorok, amikor a mentális problémákról és rendellenességekről értekeznek, gyakran beszélnek a társadalomról, társadalmi környezetről, csordaszellem jelenségekről és környezeti meghatározottságokról, ám úgy vélem, a fő kiváltó okok tekintetében ennél némileg pontosabbak lehetünk. Alighanem itt az ideje, hogy ebben az összefüggésben a „k-betűs” szóról, azaz a *kapitalizmusról* szóljunk.” [Tweedy 2014, 144. o.]. A tételt, miszerint a kapitalizmus egy mentális betegségeket generáló rendszer, alátámasztja a világméretű neurózis ténye – derül ki a cikkből. A neurózis magasfokú elterjedésének egyik fő okaként az elidegenítést említhetjük meg, amely szintén szorosan összefügg a kapitalizmussal („a termelés egész rendszere elidegenítő jellegű”). A tanulmány reflektál továbbá a vásárlási vágygal kapcsolatos problémákra, olyan állítások beidézésével, mint például: „a kényszeres vásárlás összefügg a depresszióval, a neurózissal és a szétesett kapcsolatokkal. Hatása társadalmilag és az egyénre nézve egyaránt puszító.” [Tweedy 2014, 146. o.], vagy: „a modern társadalmakban az anyagi jólétet gyakran összekeverjük a pszichológiai jól-léttel”. [Tweedy 2014, 147. o.]. Mindezek az állítások a kapitalizmus vágy- és impulzusátformáló jellegét emelik ki, s kapcsolják össze – a tanulmány összefüggésrendszerében – a mentális betegségek kialakulásával. Ezeknek a vágyátformáló erőknél sokféle káros következménye lehet ugyanis az egyénre nézve, gondolunk itt például a vásárlási igények és áruhajhászás megnövekedésére, a vágy káros szenvedélyekre való irányulására, vagy a vágyképzetek elbizonytalanodására (ami tudatos elbizonytalanítás következménye is lehet, például a média, reklámok által). A mentális betegségek kialakulásának egyéb

lehetséges forrásai közé tartozik az egyenlőtlenség tényezője is. Hiszen „a szegényebb háztartásokból jövő gyerekeknél háromszor akkora a mentál-egészségügyi problémák kockázata, mint a gazdagabbaknál.” [Tweedy 2014, 147. o.]

De ezen – jobbra ismert – tényezőkön kívül a cikk megemlíti még a kapitalizmus énfölfogásának káros, alapjaiban hibás voltát, amely szintén a betegségek kialakulásához vezet, amiben véleményem szerint az a megdöbbentő, hogy ez a tényező a rendszert nem működésében, hanem logikájában, ideológiai háttérében kérdőjelezi meg, amennyiben úgy véli, a kapitalizmus az ember alapvető jellemzőinek, biológiai beállítódásának, az ember mint társas lény alapvetésnek mond ellent. „A kapitalizmus, olybá tűnik, egy alapvetően téves, naiv és elavult tizenhetedik századi modellen alapul önmagukról. Ez a rendszer azt akarja elhitetni velünk, hogy elszigetelt, autonóm, egymás iránt közömbös, kompetitív, kontextus nélkül létező lények vagyunk: meglehetősen kíméletlen és környezetünkötől elszakadt entitások. Felmérhetetlen, hogy milyen mértékben károsított és károsít meg minket és gyermekeinket az énnék ez a felfogása.” [Tweedy 2014, 149. o.]

A kapitalizmusba vetett hit elbizonytalanodása

„Világszerte csökken a kapitalizmus támogatottsága? Carlos Newland, a tanulmány írója szerint ez nem egy lényegtelen kérdés, az emberek gondolkodása jelentősen befolyásolhatja az alakítandó törvényeket, irányelveket. Így, közepes és hosszú távon egy antikapitalista tömegkultúra elő tudja mozdítani a piac hatékony működését segítő jogi keretrendszer átalakulását. Ezzel képes befolyásolni a gazdasági növekedést és a jólétet.” [Newland 2018, 87. o.] Kozák Sándor írásából való ez az idézet, amely rámutat arra, hogy a kapitalizmusban való gondolkodás sokak számára már nem egyértelmű, megoszló véleményekről beszélhetünk. Nemrég készült egy felmérés, amely a kapitalizmusról való gondolkodás változásait is megmutatja, ez Newland „Szabadpiac Mentális Indexe”. A felmérés során a különböző országok közötti eltérés is bemutatásra kerül, az erről készült cikk ezzel a tézissel zárul: „Általánosságban elmondható, hogy az erős kapitalista mentalitás egy kedvező intézményi keretrendszerrel egyidejűleg létezik, amit a világ leggazdagabb országai – például az Egyesült Államok, Németország és Japán – jól szemléltetnek” [Newland 2018, 91. o.]. Tehát a rendszerről való gondolkodásba vetett hit függ attól is, hogy az intézményi keretek mennyiben működőképesek, milyen mértékben tudnak stabilitást nyújtani az egyén számára. Az antikapitalista szemléletmódnak különböző okai lehetnek, a szöveg erről is beszél: „Az elemzés néhány külön példával folytatódik, olyan országokkal, melyekben a kapitalizmus kedvező 1990-es megítélése katasztrófális mértékben csökkent. Ilyen Argentína, ahol a 40-es évektől folyó állami beavatkozások kezdetben egy szabadpiaci mentalitást hoztak létre, de Carlos Menem elnök privatizációs hulláma alatt kialakult adósság és gazdasági visszaesés a közvéleményt elenségesse tette a kapitalizmussal szemben. Ezt Nestor és Cristina Kirchner elnök és populisták gazdaságpolitikájuk kihasználta. Oroszországban a kommunizmus összeomlása egy új, szabad gazdaságba vetett hitet alakított ki. Ezt a lelkesedést azonban Borisz Jelcin elnök liberalizációs politikája után kialakult „haveri” kapitalizmus csökkentette”. [Newland 2018, 91. o.]. A cikkből talán levonhatjuk azt a tanulságot, amely eleve témánk kiindulópontját adta, miszerint a kapitalizmusról való gondolkodások eltérő irányba mutatnak, s az idő előrehaladtával egyre változatosabbak. Valamint, amire az írás is rávilágít, a kapitalizmus értékelése országonként, területenként eltérő tendenciát mutathat, amihez a területen élők helyzete, jóléte, az intézményekbe vetett hite is hozzájárul.

Egy másik, a kapitalizmus fenntarthatóságáról elmélkedő cikk a gazdasági versenyképességet, „szárnyalást” állítja szembe az emberek táplálkozásával, az élelmiszeripari cikkek eloszlásának egyenlőtlenségével, amely összehasonlítás arra a problémára mutat rá, hogy míg a gazdaság – a kapitalista világban – viszonylag jól teljesít, elegendő élelmiszer előállítását biztosítja, addig az egyenlőtlen eloszlás és a minőség alacsony szintje miatt az élelmiszer, táplálkozás kérdése az emberek számára mégis hiányként, problémaforrásként jelenik meg. „Az elmúlt száz évben a gazdaság kiválóan teljesített, benne a mezőgazdaság is minden várakozást felülmúlt, hiszen képes volna ellátni élelmiszerrel akár hét, sőt kilencmilliárd embert is, ha az elosztási viszonyok ezt támogatnák, és ha nem menne tönkre a megtermelt élelmiszer több mint harmada. Nincs vitánk tehát abban, hogy képes volna, és talán abban sem, hogy mégsem képes, hiszen az éhhalál máig létező tömegjelenség. A mai világgazdaság képes volna ellátni olcsó élelmiszerrel a szegénység határán élőket is, de még a középosztálybelieket sem látja el egészséges élelmiszerrel. A kukoricán nevelt szarvasmarha húsa sem olcsó, de még megfizethető a világ gazdagabbik felén élő szegényebbek egy része számára is. A kockázatot többek között a kukorica növényvédelemből származó szermaradványok és a nagyüzemi állattartással együtt járó gyógyszermaradványok jelentik. A tejhozamok fokozásának, magyarul az olcsó tejnek is ára van, nevezetesen egészségügyi kockázatokkal jár együtt a termelése. Sokunk szerint a hatékony, „versenyképes” mezőgazdaság és az elosztási viszonyok kudarcra egy töről fakad.” [Kerekes 2016, 70. o.]. A bizalomvesztés, mint a kapitalizmusról való gondolkodásba vetett hit megingásának legfőbb oka, itt is megjelenik: „Az utóbbi húsz év talán legjellemzőbb problémája a bizalomvesztés. Az emberek nem hisznek az intézményekben, nem hisznek már a tudósokban sem, de még kevésbé hisznek a vállalatvezetőknek és még annál is kevésbé a politikusoknak. Mindez jól követhető az úgynevezett Edelman-féle Trust Barometer (bizalmi barométer) éves jelentéseiben. Sok oka van a bizalomvesztésnek, az egyik ok az egyre növekvő társadalmi differenciálódás. Nő a különbség a szegény és a gazdag országok között, de nő a különbség egy adott országon belül a gazdagok és szegények között is. Már nem a felső 10% gazdagságáról beszélünk, inkább csak a felső 0,1% gazdagságáról [Atkinson – Piketty – Saez 2009].” [Kerekes 2016, 71. o.].

Összegzés

Azt hiszem, ha tökéletesen nem is, de némiképp sikerült körbejárjunk a kapitalizmus fogalmát, s az arról való gondolkodás főbb rétegeit. Fontos tudni, hogy az áttekintés a teljesség igénye nélkül készült, mindez tehát nem jelenti azt, hogy ezek után pontos, körülhatárolható képünk lesz a kapitalizmusról, mint jelenségről, hiszen – ha több nem is –, az írásból annyi talán kiderül, hogy a téma kapcsán sokféle, néha teljesen eltérő vélemények párbeszédéről, különböző – létező – jelenségek vizsgálatáról beszélhetünk. A vizsgálódás tárgya pedig éppen azért különleges, mert nem tárgyyszerű, nem jellemzi statikusság, körülhatárolhatóság. Sokkal inkább egy olyan, folyton változó és alakuló entitás jellegét ölti, amely végtelen számú téma bekebelezésére alkalmas, tehát nem tekinthető lezártnak: így azonban lehetőséget nyújt arra, hogy további vizsgálódások izgalmas célpontja legyen. Lezárásképp a téma jellegére való tekintettel ezért a fentebb elmondottak rövid összegzését javaslom, már csak azért is, hogy így átfogóbb képet kapjunk a felvázolt területekről.

Az írás elején a kapitalizmus fogalmáról beszéltem, ezen belül is az arról vallott marxista szemléletmódot említve, amelynek főbb képviselői közé tartozott Max Weber

és Wernert Sorbart. Ezen felfogás központi elemnek tartja a hatalmi elvet, melynek lényege, hogy az erősebb győz a versenyben a természet törvényei szerint. A fogalom alakulásában a 2008-as év fordulópontot jelentett, ekkor következett be az a recesszió, amely odáig vezetett, hogy a tőkés piacok önszabályozó képességébe vetett hit megrendült. Jürgen Kocka szerint pedig, aki a kapitalizmus létező definícióját igyekezett megalkotni, a kapitalizmust alapvetően modellként, ideáltípusként kell fölfognunk, a történelmi valóságnak való teljes megfeleltetés igénye nélkül. A fogalom körüljárása után a kapitalizmusról való gondolkodás különböző területeken való megjelenését igyekeztem bemutatni, kezdve a filmiparral. Gyenge Zsolt filmkritikája és az annak alapjául szolgáló film a társadalom széttzilálását, a kiszolgáltatottságot, és a generációk kérdését vonta be a kapitalizmusról való beszédbe, fontos szempontként említve meg a probléma társadalmi vonatkozásait. Benke a hollywoodi filmekkel kapcsolatban beszél műalkotás és kultúrapiar viszonyáról, melyben ez utóbbi kerekedik fölül, s a szabványosítás, egységesítés problémakörét járja körül, rámutatva arra, hogy a kapitalizmus az emberek gondolkodásmódjára is befolyásoló hatással lehet. Rod Tweedy a kapitalizmusnak a mentális betegségek kialakulásában betöltött szerepéről beszélve egyenesen veszélyesnek tünteti föl ezt a befolyásoló hatást, amely az emberek egészségi állapotára is kihatással lehet. Mindezek után az utolsó témakör a kapitalizmusba vetett hit megingását kívánta illusztrálni, amelyhez az előző tényezők is hozzájáríthatnak. Carlos Newland és az utolsó cikk az intézményekbe vetett hit megrendülésében, a bizalomvesztésben látja a kapitalizmus támogatottságának meggyengülését, amely az elosztási viszonyok kudarcával, és a növekvő társadalmi differenciálódással is összefüggésben lehet.

Felhasznált irodalom:

- Benke Attila (2015): *Film és ideológia: a kapitalizmus és a fogyasztói társadalom kritikája a hollywoodi filmekben*. Filmszemle.
http://epa.oszk.hu/03500/03508/00020/pdf/EPA03508_filmszem_2015_4_006-031.pdf Letöltve: 2018. 12. 08.
- Bianchi, M. (2012): *A Joyful Economist. Scitovsky's Memoirs. History of Economic Thought and Policy*.
http://www.francoangeli.it/Riviste/Scheda_Rivista.aspx?IDarticolo= 46615. Letöltve: 2016. október. 12.
- Gyenge Zsolt (2017): *A halál okai: kapitalizmus - Loach, K.: Én, Daniel Blake (2016)*. Filmvilág.
http://epa.oszk.hu/03000/03028/00013/pdf/EPA03028_filmvilag_2017_01_04-05.pdf Letöltve: 2018. 12. 08.
- Kerekes Sándor (2016): *A szenvedélyek féken tartása, avagy a szocializmus?*. Közgazdaságtan és vallás.
https://iask.hu/wp-content/uploads/2002/07/kerekes_sandor_koez-gazdasag_2016_4-1.pdf?x51955. Letöltve: 2018. 12. 08.
- Legeza Ilona: José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása*.
<http://legeza.oszk.hu/sendpage.php?rec=li1614> Letöltve: 2018. 12. 08.
- Newland, Carlos (2018): *Világszerte csökken a kapitalizmus támogatottsága?*. Közgazdaság.
http://kozgazdasagtudomany.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kozgazdasagtudomanyi_kar/files/Koz_gazdasag/XIII_evfolyam_3.szam_2018_szeptember/Newland.pdf. Letöltve: 2018. 12. 08.

- Sombart, Werner (1923): *Kapitalizmus és szocializmus*. A magyar Cobden Szövetség kiadása, Budapest. Letöltve: 2018. 12. 08.
- Szalai Miklós (2017): *A kapitalizmus fogalmának újrafelfedezése*. Eszmélet. <http://confessio.reformatus.hu/v/277/#page2> Letöltve: 2018. 12. 08.
- Tweedy, Rod - Koltai Mihály (2017): *Órült világ: a kapitalizmus és a mentális betegségek terjedése*. Eszmélet. http://epa.oszk.hu/01700/01739/00101/pdf/EPA01739_eszmelet_116_143-150.pdf Letöltve: 2018. 12. 08.

CONTEMPORARY ASPECTS OF THINKING ABOUT CAPITALISM

Lilla Varga

In the past five years, the number of articles and studies dealing with capitalism has increased. Questioning the sustainability of the system, associating capitalism with unfavourable trends, as well as doubts about the use of the term itself have also been included in the scope of this topic. The articles cover a broad range of issues and they are basically negative and critical. The aim of my study is to review some aspects of thinking about capitalism based on publications from the last five years, highlighting the fact that the criticism of capitalism has become a central theme of discussion today. My goal is also to identify contemporary trends in the topic by presenting a number of relevant articles.

At the beginning of the article I elaborate on the concept of capitalism, including the Marxist viewpoint, as well as the development of the concept until 2008, which was a turning point since due to the economic recession the trust in the self-regulating ability of capitalist markets was questioned. After the overview of the concept, I discuss thinking about capitalism in different contexts, through the review of four publications on capitalism and its effects.

On this basis, capitalism can be described as a constantly changing concept that may include numerous topics. Since it is still developing it provides opportunity for further investigations.

Keywords: capitalism, definition